

Kuidas vanasti lapsi hellitati

Asta Õim

Emakeele Seltsi teadussekretär

Eesti keeles on kaks deminutiiv- ehk vähendusliidet, *-u* ja *-kene*, mille abil moodustatakse deminutiive ehk vähendussõnu. Enamasti on need nimisõnad, mis tähistavad mõõtmetelt väikseid olendeid või esemeid, harva ka omadussõnad. Vähendusliited esinevad nii üksikult (*lapseke*, *koerake*, *poisu*) kui ka koos (*lapsuke*, *koeruke*, *pojuke*). *u*- ja *kene*-tuletised ei märgi mitte üksnes väiksust, vaid sageli ka kõneleja hellitavat suhtumist nimetatavasse: *memmeke*, *taadike*, *kiisuke*. Samas saab paljusid deminutiive kasutada muuski tähenduses, näiteks, kui öelda mehe kohta *poisike* või *mehike* või naise kohta *peenike* *daamike*, kõlab see halvustavalt.

Kuigi deminutiivide ehk vähendussõnade, eriti *kene*-tuletiste moodustamine tekstis on üsna vaba, kasutatakse eesti keeles vähendussõnu nii kõnes kui ka kirjas suhteliselt harva, eriti vähe võrreldes näiteks idaslaavi ja balti keeltega. Siin on vaid üks erandlik valdkond – keel, mida täiskasvanu räägib lapsega. Eesti keeleteaduses on seda väikelapse eale kohandatud keelt tähistatud terminitega *ninnutamise* (vt nt M. Ereht, T. Ereht, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Tallinn, 2000, lk 472) ja ka *hoidjakeel* (K. Pajusalu). Eestlased on ikka väikelastega suhelnud pisut teisiti kui täiskasvanutega. Võib-olla peitub üks põhjusi selles, et laps on meie maailmapildis väike, armas, kaitsetu olend, kellele tuleb ümbritsevat tutvustada vastuvõetavamas ja arusaadavamas vormis – hellitavate vähendussõnade kaudu.

Sellised sõnad tähistavad enamasti lapse enda ja tema lähiümb- rusega seonduvat. Oma nimetused on lapse kehaosadel: *kätü* ~ *kännu* 'käsi', *punnu* 'kõht', *lalad* 'jalad', *pepu*, *ninni* 'nina', *musi* 'suu'; lapsele olulistel tegevustel: *nämmuma* ~ *nämmima* 'sööma', *tuduma*

‘magama’, *kakama*; toitudel: *pipp* ‘piim’, *nämm* ‘toit’; lapsele tähtsatel inimestel, asjadel ja loomadel: *emme*, *issi*, *kiisu*, *kutsu*, *suksu* ‘hobune’, *muua* ~ *muu* ‘lehm’, *mää* ‘lammas’, *notsu* jne. Kui lastepärast sõna teada ei ole, siis kasutatakse deminutiive: *lutu* ‘lutt’, *potu* ‘pott’, *taadu* ‘taat’.

Tänapäeval on heas lastetoas kombeks suhelda lapsega kui väikese täiskasvanuga, mitte *nunnutada* ega *täditada*. Kuid sellest hoolimata hoitakse ja hellitatakse lapsi ülemääragi, nii mõnigi laps on lausa *roosa vati sees hoitud* ja *potililleks* või *pitspreiliks* kasvatatud. Vanasti nunnutati lapsi võib-olla rohkem sõnadega, kuid neisse suhtuti juba sündimisel kui tulevastesse töötegijatesse ning neid kasvatati esmajoones töö jaoks.

Vaatame nüüd lähemalt, mis sõnadega on vanal ajal lapsi hellitatud ning kuidas on nimetatud peresse sündinud poiss- ja tütarlast. Keelenäited on pärit Eesti Rahvaluule Arhiivi kõnekäänukartoteegist ja autori sedelkogust. Osa neist väljenditest on kasutusel tänapäevalgi.

Tillikene tibikene

Tuleb kohe öelda, et kahtlemata on näidete seas ka juhuslikke improvisatsioone, mida lapse hällitaja, kussutaja, lohutaja või hellitaja on loonud vastavalt oma fantaasiale. Mõningaid tähelepanekuid ja üldistusi saab siiski teha.

Nagu juba eespool öeldud, on väikelapsega rääkimisel domineerinud deminutiivne kõne.

Lapse hellitusnimedes on teda kõige sagedamini sarnastatud või võrreldud:

- väikese linnuga või linnu kehaosaga: *tillike* ~ *tilli tibuke*, *tillikene tibikene*, *väikene tibu*, *linnupojakene*, *linnukene*, *maja linnuke*, *kootskullike*, *sirguke*, *tsirgu lats* (tsirk, sirk ‘lind’), *tillike arak* ‘harakas’, *tuvipojake*, *sirgu silmäkene*, *pääsukese pääke*, *pääsunutike* (nutt ‘pea’), *änilese hännake* ‘linavästriku sabake’, ka linnulauluga – *lõokese lõõrike*;
- mõne taimega, eriti õitsva lillega – *Eedeni roosike*, *roosioksa-ke*, *roosililleke*, *roosinupuke*, *tillike kullerkupuke*, *maasikmarja õieke*, *ellerheinake*, *pisike tiburass* (rass ‘voolmerohi’), *taeva ätilillike* ‘nurmenukk’;

- väikeste ja armsate asjadega – *kakuke, tillike täpike*, vahel on sarnastamine üsna ootamatu – *pisike põrnanokake ~ põrnanokk* (poisi kohta; nähtavasti on peetud silmas põrna piklikku otstest teravnevat kuju);
- väikeste armsate olenditega – *maimuke, vaimuke, ingliske, tillike näkike*, ka sellistega, mille armsuses võib kahelda – *pisike sitikas, tibiritsakene* ‘tiburitsikakene’, *konnapojake, rotike, rotipojake*, (leevendavalt ka) *tiburotike* (tüdruku kohta), *känni maoke* ‘väike vihmaussike’, *väike pärdü* ‘pärdik’.

Üksikobjektidest peetakse sagedamini silmas ümara vormiga asju. Teatavasti on inim-, looma- ja linnulapsele iseloomulik ümara, pehme joonega keha-, eriti aga pea- ja näokuju. Võib-olla sellepärast on last sarnastatud:

- linnu munaga – *kukumuna, kukumunake, tsirgumunake, kuldmunake, kana munakene*;
- marja vm ümara viljaga – *magus marjake, marjake, metsamarjake, kuldubinake*.

Üsna laialt on last nimetatud *silmateraks*. See on ka hästi tuntud piibliväljendi *hoidma nagu (oma) silmatera* tuumsõna.

Lapsest endast lähtuvalt on teda nimetatud:

- kehaosa järgi – *suhkrusuuke, musirullike, mesimokk, pudrumokake, väikene ninnuke ~ ninnu* ‘nina’, *nässninake, sinisilmake, armu nutike, kukunutike* (kuku ‘pai’, nutt ‘pea’), *pisike maatallaja* (poisi kohta), *tillike tipsike*;
- lapsele omase tegevuse järgi – *tissinutike, tiripillike, viripillike, väikene vingerpussike*.

Hellitusadjektiividest on sagedasemad ja tuntumad *kullake, kullakallike, kullakukuke, illike, illikukuke, kukuke, kuku, kukupai*. Mõned neist on ajapikku nimisõnastunud. Sageli öeldakse mitu hellitusnime järjest: *oh sa mu rotike, kukulatseke; oh sa rotike, rasvatigaseke* ‘rasvatihane’; *oh sa latsekõne, lalli jalakõne*.

Rahatiinjä ja vararaiskaja

Lapse sünni peresse on enamasti ikka rõõmus sündmus. Minu kasutada olnud keelenäidete varal ei saa öelda, kummast soost laps oli oodatud, tunnustavaid nimetusi on nii poiste kui ka tüdrukute kohta, kusjuures enamasti nähti vastses ilmasündinus töötegitjat. Nii on näiteks

Põlvast üles kirjutatud, et poisslast nimetati ikka *meesterahva* tööko-hase nimega ja tütarlast *naesterahva* töökohase nimega.

Kui sündis poisslaps, võidi öelda: *nuur peremiis* 'noor peremees', *tüütegija*, *vanaduse tugi*, *vara hoidja*, *esä abi* 'isa abi', *vanõmpide abi* ~ *tugi* 'vanemate abi', *teotegija*, *maksumaksja*, *rahatiinjä* 'rahateeni-ja', *maakündja*, *heinaniitja*, *leivaniitja* (st rukkilõikaja), *põllupidaja*, *pirrukiskuja*, *metsalaastaja*, *sõõru* 'alemaa tegija', *voorivedaja*, *kännu-kaaluja*, *kirvevarre tegija*, *puulõikaja*, *puupurustaja*, *korstnapühkija*.

Tütarlapse sünni puhul tuli majja *perenaine*, *majaperenaine*, *pe-renaie abi*, *lehmaliüpsja*, *ketraja*, *kangakuduja*. Kui oodatud tütre ase-mel sündis poeg, öeldi tema kohta halvustavalt või parastavalt: *tsiakariüs kottoh* 'seakarjus kodus', *hobusevaras*, *sandikepikandja*, *vararaiskaja*, *purlak* 'pahategija', *kahjutegija*, *vara surmaja*, *nuur kiustupunn* 'noor kiusupunn', *inimeste häda*, *tülitegija*, *vaenu vedaja*. Soovimatu tüd-ruk oli *majalagastaja*, *takunokutaja* 'takuketraja', *takunärija*, *taku-tort*, *takukaru*, *säpuga soldan* 'sälguga soldat', *aiapõletaja*, *aiapalutaja* (naised olla vaesel ajal aeda põletanud: *Mes sul olli?* – *Ah mes, vana aiapalutaja*). Üldiselt aga peeti väikelaste halvustamist rohkem *halvõ vanõmpide vihatsõlt kõnõlõmiseks*.

Hoopis teine asi on mõistagi lastega kurjustamisel kasutatavad nimetused, aga see on juba teine teema.

Nii mõnigi ülalesitatud hellitussõna tundub tänapäeval naiivne ja sentimentaalne. Kuidas praegusajal lapsi nunnutatakse, selle kohta puuduvad paraku andmed, kuid äkki noored issid-emmed polegi sõ-nadega nii kitsid ja karged, nagu esmapilgul paistab. Kas lugeja mäle-tab, kuidas teda hellitati või kuidas ta ise oma lapsi hellitab või on hellitanud? Ehk panete kirja ja saadate Emakeele Seltsi?